

MAUTNER ZOLTÁN

Állatkert a Tanácsköztársaság alatt a „Lendl-ügy” tükrében

Bódy Tivadar, Budapest polgármestere 1919. augusztus 8-án a főváros tanácsának határozata értelmében felhívást intézett a város hivatalainak, üzemeinek, valamint intézményeinek vezetőihez, hogy tegyenek részletes jelentést azon beosztottakról, akik a Magyarországi Tanácsköztársaság 133 napos uralma idején kompromittálódtak.¹ Dr. Lendl Adolf, az állatkert igazgatója néhány napon belül eleget is tett a megkeresésnek, és tájékoztatta a polgármestert a városligeti kert egyetlen olyan személyéről, aki a proletárdiktatúra alatt vezető beosztást kapott. Az érintett személy ő maga volt.² A városligeti intézmény vezetőjét hamarosan felfüggesztették állásából, és a fővárossal érvényben lévő szerződését is felbontották. Az ügyből hét évig húzódó vita kerekedett, amely a személyeskedésektől sem maradt mentes. A vádaskodások a városvezetés legfelsőbb köreit is érintették, ráadásul a sajtóban is nagy visszhangot keltett az ügy. Lendl Adolf 1919. március 21-e utáni tevékenységét alapos vizsgálat alá vették. A keletkezett dokumentumok alapján betekintést kapunk a Székesfővárosi Állat- és Növénykert Tanácsköztársaság alatti eseményeibe, valamint információk-

¹ *Fővárosi Közlöny*, 1919. augusztus 15. 585–586.

² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) IV.1410.a. Budapest Székesfőváros Tiszti Ügyésszégének Iratai (1872–1950). Általános közigazgatási iratok 1873–1950 (továbbiakban IV.1410.a. és az iktatószám) 5158/1920. Budapest Székesfőváros Állat- és Növénykertje (továbbiakban: BSZÁNK és az iktatószám) 86/1919.

hoz juthatunk arról is, hogy az intézmény tisztviselői, illetve dolgozói hogyan éltek meg a proletárdiktatúra napjait.

Lendl Adolf, a Székesfővárosi Állat- és Növénykert szerződtetett igazgatója

Az 1866-ban megnyitott állatkertet több mint negyven éven át részvénytársasági formában üzemeltették. A cég azonban 1907-ben tönkrement, így Budapest saját kezelésébe vette az intézményt, és ezzel megkezdődött annak székesfővárosi korszaka. A főváros úgy döntött, hogy újjáépíti a városligeti kertet: a munkálatok 1909-től egészen 1912-ig folytak, ez idő alatt zárva tartott az állatkert. A teljes körű átépítésre a főváros létrehozott egy szakemberekből álló úgynevezett Állatkertépítő Bizottságot, melynek tagja volt az ekkor már nagynevű természettudós, műegyetemi magántanár, Lendl Adolf is.³

Lendl Adolf 1862. május 6-án született Orczifalván. 1879-ben Temesváron érettségizett. Ezután négy évig tanult állat-, növény-, ásvány-, valamint vegytant a budapesti Királyi József-Műegyetemen, miközben a tanárképzőt is látogatta. Kiemelkedő eredménnyel szerezte meg a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem bölcsészettudori oklevelét, míg a műegyetemen előbb tanársegéd, majd állattantanár lett. Tudását külföldi tanulmányútjai alatt szerzett tapasztalataival is bővítette.⁴ 1892-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett, ahol az állattáron belül fokozatosan egyre magasabb pozíciókba jutott.⁵ 1894-ben otthagyta a múzeumi állását, és rövidesen tanszerkészítő üzletet nyitott, sőt egy természettudományos folyóiratot is alapított. 1906-ban a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából Kis-Ázsiába utazott gyűjtőútra, a következő évben pedig Argentínában tartózkodott, szintén szakmai célból.

³ PERCEL Olivér: A Budapesti Állatkert újjáépítése. In: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából*. XXXVIII. Budapest Történeti Múzeum, Budapest, 2013. 226-234.

⁴ Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjtemény Lendl Adolf hagyatéka (továbbiakban: TTM-TT-LA dobozszám/tételszám). 1/2.

⁵ TTM-TT-LA-1/1.

Ebben az évben kereste meg a főváros a városligeti intézmény ügyével.⁶

Az Állatkertépítő Bizottságon belül Lendl bekerült a konkrét feladatokat végrehajtó szakcsoportba, ahol hamar kitűnt szakértelmével és ügybuzgóságával. Az építkezések előrehaladásával az 1910-es év elejére szükségessé vált, hogy egy szinte teljes, önálló döntési jogkörrel felruházott szaktanácsadót alkalmazzanak az állatkert végső berendezésére és az állatállománnyal történő benépesítésére.⁷ A felkérést Lendl az állatkert átépítésén dolgozó munkatársai unszolására némi hezitálás után elfogadta.⁸ A következő évben már megbízott igazgatóként a városligeti zoológiai és botanikus kert vezetőjének nevezték ki, amely tisztséget a kert 1912. május 20-i újranyitásakor is viselte.⁹ A véglegesítésére a szándék minden bizonnyal megvolt, de az állatkert szabályrendelete körüli bonyodalmak ezt nem tették lehetővé. Az elkészült és a törvényhatósági bizottság által jóváhagyott szabályzatot a belügyminiszter kétszer is visszautasította, ezért az ügy továbbra is húzódott. Ebből az következett, hogy az állatkert dolgozóinak státusza nem került véglegesítésre.¹⁰ Az intézmény munkaköreinek ideiglenessége ellenére az igazgató állását mégis sikerült hosszú távon biztosítani. Az állat- és növénykertet vezető személyről az intézmény szervezési szabályrendelete értelmében Budapest Székesfőváros Tanácsa döntött, amennyiben az állást pályázat alapján választással, vagy meghívással töltötték be. Az érvényben lévő szabályrendelet azonban egy kivételt is tartalmazott. A vezetői széket szerződtetéssel is be lehetett tölteni a törvényhatósági bizottság jóváhagyásával. Ebben az esetben a szerződésben szereplő kö-

⁶ TTM-TT-LA-1/3.

⁷ BFL IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai (1873–1930). Tanácsai Ügyosztályok központi irattára 1873–1929 (továbbiakban BFL IV.1407.b. és iktatószám). VI. 20532/1910.

⁸ A megbízás elfogadása miatt egy Buenos Airesbe szóló munkát utasított vissza Lendl. TTM-TT-LA-5/3. Levelek Lendl Adolfnak szerző neve szerint csoportosítva ábécérendben: Na-Ne (N) Neuschloss Kornél.

⁹ BFL IV.1420.m. Székesfőváros Alkalmazottak Mutatókartonjai (továbbiakban: BFL IV.1420.m. és az alkalmazott neve). Lendl Adolf.

¹⁰ MAUTNER Zoltán: Viták egy pozíció körül. Nadler Herbert kinevezése az állatkert élére. *Századok*. 2017/5. 1124.

vetelmények és előírások vonatkoztak az új igazgatóra. Ennek megfelelően a fővárost vezető törvényhatósági bizottság 1917. július 18-ai közgyűlésén hozott határozatával tíz évre szerződte Lendl Adolfot mint állandó igazgatót.¹¹ Az állatkert ügye iránt elkötelezett természettudós aláírta a szerződést, és az ösz-szeférhetetlenség elkerülése érdekében lemondott törvényhatósági bizottsági tagságáról.¹² Ekkor úgy tűnt, hogy a városligeti zoológiai és botanikus kert vezetése hosszú távon és megfelelően biztosítva lett.

Állatkert a Tanácsköztársaság alatt

A teljes mértékben megújult, európai színvonalú állatkerttel a főváros vezetősége minden szempontból elégedett volt. Az 1912. május 20-án tartott megnyitó ünnepség után özönlöttek a látogatók, és a bevétel is szépen alakult.¹³ Budapest büszkesége azonban nem sokáig élvezhette a békés évek nyújtotta biztonságot, fejlődési lehetőségeket. Az első világháború alatt az ellátási gondok miatt súlyos veszteséget szenvedett a kert állatállománya, dolgozói közül pedig sokakat katonai szolgálatra hívtak be. Az egyre szűkülő anyagi források ellenére a városligeti állat- és növénykert még a háború alatti években is színvonalas kikapcsolódásra biztosított lehetőséget.¹⁴ Ez jelentős mértékben Lendl Adolfnak volt köszönhető, aki fáradhatatlanul és gondosan védte az intézmény érdekeit.

¹¹ BFL IV.1403.a. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának iratai (1873–1949). Közgyűlési jegyzőkönyvek (1873–1944). Digitalizált formában elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi portálon, én ezt használtam forrásként: Budapest főváros közgyűlésének jegyzőkönyvei 1873–1949. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_bfl_bpszkj/ (Letöltve: 2018. 07. 20.) (továbbiakban: Közgyűlési jegyzőkönyvek. Az ülés időpontja/a határozat száma). 1917.07.18./1124. A belügyminiszter a döntést 1917 decemberében hagyta jóvá. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.03.23./58.

¹² Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.07.17./912.

¹³ PERCZEL Olivér: I. m. 232–234.

¹⁴ SZIDNAINÉ CSETE Ágnes: *A 125 éves budapesti Állat- és Növénykert története*. Budapesti Állat- és Növénykert, Budapest, 1991. 71.

Az 1918. október végi események nem jelentettek változást az állatkert mindennapi életében, és az 1919. márciusi fordulat sem okozott fennakadást küldetésének ellátásában. Az évek óta fennálló élelmezési problémák nem romlottak jelentősen, de az állatok továbbra is koplaltak. A háború négy éve alatt a takarmányhiány következtében az állatállomány alaposan megfogyatkozott. Az alultáplált állatok ráadásul a krónikus tisztító- és fertőtlenítőszer-hiány miatt a betegségeknek is jobban ki voltak téve. A ragadozók húsigényét még sikerült kielégítően pótolni a hadsereg lóállományából, de a növényevők táplálásának megoldása már jóval több gondot okozott.¹⁵ A megelőző évekhez hasonlóan a Tanácsköztársaság alatt is engedélyezték, hogy a kert dolgozói a nehezen beszerezhető és drága széna helyett a Városligetben és a Népligetben fűvet kaszáljanak.¹⁶ Sőt, amikor nyár derekán elfogyott a növényi takarmány, az igazgató kérésére két kaszálórétet is kapott bérbe az intézmény.¹⁷

Az állatkert vezető beosztású dolgozói közül senkit sem bocsátottak el vagy helyeztek át a kommün alatt. Az intézmény, ellentétben más fővárosi üzemekkel, se politikai megbízottat, se termelőbiztost nem kapott.¹⁸ Az igazgató későbbi elmondása szerint ez az ő közbenjárásának volt köszönhető. Lendl úgy nyilatkozott, hogy miután kérte az állatkertért felelős ügyosztály vezetőit, hogy ne küldjenek politikai megbízottat a kert élére, kihallgatták az intézmény munkásait képviselő megbízottakat,

¹⁵ A katonaságtól érkezett legyengült és elhullott lovakat az állatkert saját vágóhídján dolgozta fel. A szálastakarmány-szükséglet csökkentése érdekében pedig a növényevők közül néhányat megpróbáltak eladni. SZIDNAINÉ CSETE Ágnes: I. m. 68–69.

¹⁶ Az állatkert belső életéről az intézmény szolgálati naplójából szerezhetünk információkat. A naplót, amely 1918. december 2-tól 1919. június 6-ig tartalmaz napi szintű bejegyzéseket, bizonyítékként csatolták a tisztii ügyészség által összeállított Lendl ügyéhez tartozó anyaghoz. A bejegyzéseket elvileg dátummal is ellátták, ezt azonban nem tartották be mindig következetesen. Ezért a hivatkozásokban mindig a bejegyzést megelőző legközelebbi dátumot tüntetem fel. BFL IV.1410.a. 5158/1920. (továbbiakban: Szolgálati Napló és a bejegyzés dátuma). Szolgálati Napló 1919. április 13-i, 1919. május 14-i bejegyzés.

¹⁷ A gazdálkodáshoz lovakat is biztosítottak a felettes hatóságok. BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86-4/1919).

¹⁸ BFL IV.1410.a. 5158/1920. 303 és 585/1921. ü. sz. (1921.03.10.) 9.

hogy igazságosan, emberségesen bánt-e korábban az alkalmazottakkal. A tisztikar mellett az ápolók és a munkások is ragaszkodtak vezetőjükhöz, így később még két termelőbiztos kihelyezését is sikerült megakadályozni.¹⁹

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikájában a természettudományi ismeretek fokozottabb terjesztése kiemelt prioritást kapott.²⁰ Annak ellenére, hogy ennek megfelelően a városligeti intézmény több szolgáltatása is felkeltette a proletárdiktatúra vezetőinek érdeklődését, itt a jegyárak tekintetében a kommun emancipációs kultúrpolitikájával szembenálló döntések születtek. Miközben a legtöbb kulturális intézmény látogatását ingyenessé vagy legalábbis kedvezményessé tették a szakszervezeti tagok számára, Budapest új vezetősége az állatkert deficitjének eltüntetése érdekében jelentős belépőár-növelést tervezett. Már áprilisban megszüntették a csütörtöki kedvezményes belépés lehetőségét,²¹ valamint júniusban a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács nyolcvanas intézőbizottsága úgy határozott, hogy a belépők árait többszörösére emeli.²² Az állatkert vezetője, megijedve, hogy ez a lépés a látogatók számának drasztikus csökkenésével fog járni, bement a városházára, és hosszas tárgyalások után meggyőzte a döntéshozókat egy mérsékeltebb emelésről.²³

Ezzel szemben a városligeti zoológiai és botanikus kert nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a természetismereti órákon tanulókat kiegészítse,²⁴ illetve az állatkert igazgatósága a főváros vezetésével karöltve arra törekedett, hogy az iskolás csoportokat az állatkert látogatására motiválják. Ennek érdekében cso-

¹⁹ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86-4/1919).; BFL IV.1410.a. 5158/1920. Nyilatkozat. (1920. április 16.)

²⁰ HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 399.; VADÁSZ Elemér: Természettudományi reformtörekvések 1919-ben. *Magyar Tudomány*, 1959/1. 193–199.; VADÁSZ Elemér: A természettudományok egyetemi reformjának alapelveiről. *Természettudományi Közlöny*, LI. kötet. 1919. május 1. 252–257.

²¹ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. április 5-i bejegyzés.

²² A nyolcvanas intéző bizottság ülése. *Népszava*, 1919. június 6.

²³ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86-4/1919).

²⁴ Az állatkerti mozgóképszínház megnyitása. *Népszava*, 1919. július 3.; Iskolák az állatkertben. *Pesti Hírlap*, 1912. július 7.

portos kedvezményes belépőt ajánlottak a tanáraik kíséretében érkező diákoknak.²⁵ Ráadásul a szervezeten érkező fővárosi iskolás csoportoknak ingyen rendelkezésére állt az állatkerti Kiszikla alatt berendezett úgynevezett „Mozgókép-színház” is. Az intézmény minden ősszel és tavasszal egy-egy hónapon át akár napi négy alkalommal is fogadta a csoportokat egy három-negyed órás előadásra, amelyet tanárok tartottak, szezononként változó biológiai témában.²⁶ Ahogyan minden évben, úgy 1919 első fél évében is felkérte az állatkert igazgatósága a tanácsot, hogy szorgalmazza a fővárosi iskolákat a mozgósínház látogatására az április 6-tól május 10-ig terjedő időszakban.²⁷ Az állatkerti mozi előkészítését az igazgatóság Auer Károlyra, az Akvárium és Terrárium Osztály felügyelőjére bízta, az előadások megtartását pedig Loschdorfer János polgári iskolai tanárnak szánták feladatul, ahogyan az előző években is.²⁸

A filmipar szocializálása fokozott prioritást kapott a proletárdiktatúra alatt,²⁹ ezért az állatkerti mozi is nagyobb figyelmet élvezett, mint a korábbi években. A Tanácsköztársaság vezetői arra törekedtek, hogy hosszabb ideig használják az intézmény mozgóképszínházát, mint az éves egy-egy hónapos oktatási program. Az Egyesített Filmipar és Mozgókép Üzemek Pedagógiai Csoportja felismerte, hogy kulturális és pedagógiai szempontból kiemelkedő lehetőséget jelent ez a szolgáltatás, de azzal is tisztában voltak, hogy csak jelentős költségekkel lehet üzemeltetni az állatkerti mozit. A ráfizeteses működés ellenére a fenntartása mellett a következőképpen érveltek a Budapesti

²⁵ BFL IV.1407.b. XVI. 110549/1914 (XVI. 76629/1912).

²⁶ BFL IV.1407.b. VII. 25922/1914.

²⁷ Az 1919-es tavaszi program címe: *Séta az Állatkertben: természetrajzi, földrajzi, néprajzi és művészeti szempontból mit látunk az Állatkertben*. BFL IV.1407.b. VII. 46865/1919 (BSZÁNK: 30/1-1919).

²⁸ A gondos előkészületek ellenére az iskolásoknak szánt előadások megkezdése késett. Szolgálati Napló 1919. február 23-i, 1919. március 27-i és 1919. március 30-i bejegyzés.

²⁹ A filmgyárak és mozgóképszínházak köztulajdonba vétele a Forradalmi Kormányzótanács XLVIII. számú rendeletével 1919. április 8-án történt meg. HALÁSZ Pál–KOVÁCS István–PESCHKA Vilmos (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 270–271.; HAJDU Tibor: I. m. 403.

Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács vezetőségének: „A gyermek iskolán kívüli oktatás, az ifjómunkás gyakorlatias irányú képzése, a proletár eszméknek megfelelő korszerű felvilágosítása képezi általános célját gyermekszórakoztatási csoportunknak. E feladatnak megfelelően működnek már Budapesten, környékén és egész országban gyermekmozgóink, illetve a mindenhol megszervezett gyermekelőadásaink és mesedélutánok. A maga nemében páratlan kulturális érdekességű esemény volt az, amikor az Állatkertben lévő nyári mozgót kellő átalakítás után július 6-án megnyitottuk. Ezen mozgó pedagógiai értéke abban nyilvánul meg, hogy a gyermekeknek és az ifjómunkásoknak mindazt, amit az Állatkert természettudományi terén élő valóságban bemutat, azt az Állatkerti mozgó oktató, de emellett szórakoztató filmjeivel mégegyszer összefoglalja: úgy, hogy a proletárgyermek vagy ifjómunkás a benyomások gyorsan elillanó látnivalóin kívül, szakszerűen megválogatott mozgókép-előadások jobban és mélyebben ható eszközeivel igazán alapos oktatásban részesül.”³⁰ A Közoktatásügyi Népbiztosság Ifjómunkás Propaganda Ügyosztálya is támogatta, hogy a fiatal munkások részére hetenként tartandó állatkerti sétaelőadásokat a Kisszikla alatti moziban fejezzék be.³¹

Az állatkert az oktatás mellett az ifjúság szórakoztatását is fontosnak tartotta. A gyermekek egyik legkedvesebb időtöltése a városligeti intézményben a mesehallgatás volt. Az állatkert odafigyelt, hogy a nagyobb rendezvényeken, ünnepeken mindig legyen program a gyerekeknek is, és profi mesemondók szórakoztassák őket. Az állandó mesedélutánok ötlete Faragó Jenő hírlapírótól származott, aki az 1913-as nyári szezonban minden pénteken öt órától biztosított szórakozást a gyermekeknek a városligeti kertben.³² Hamarosan egy állandó mesemondót is talált az állatkert Balassa Jenő személyében, akit a gyermekek Basa bácsi néven ismertek.³³ Munkájával olyannyira elégedettek voltak, hogy a rá következő években is rábízták a rendszeres

³⁰ BFL IV.1407.b. IX. 91765/1919 (32259/1919).

³¹ BFL IV.1407.b. IX. 91765/1919.

³² Az utolsó mese. *Pesti Napló*, 1913. október 12.

³³ Gyermekdélután az Állatkertben. *Budapesti Hírlap*, 1915. július 2.

mesedélutánok tartását. 1918-ban Balassa Jenő mellett újabb mesélő tűnt fel, Szalai Oszkár, a gyermekvilág népszerű Oszkár bácsija, aki hamar megszerettette magát az állatkerti gyermekközönséggel.³⁴

Az állatkerti mesedélutánok töretlenül folytatódtak a forradalmak idején,³⁵ ráadásul a mesemondókat támogatta az 1919 márciusában hatalomhoz jutott rezsim is. Oszkár és Basa bácsi már korábban is szoros kapcsolatot tartott fent a munkásszervezetekkel, így a proletárgyermekek szórakoztatásában komoly szerep hárult rájuk.³⁶ Ráadásul a gyermekeknek történő mesélés terén az állatkertben egy újítást is bevezettek 1919 nyarán. A Közoktatásügyi Népbiztosság nagy hangsúlyt fektetett a kisgyermekek meséken keresztül való oktatására, és számos mesélő-rajzoló párost küldött ki az iskolákba. Az egyik legsikeresebb páros az állatkertben is tartott előadásokat. Amíg Mézes János bácsi mesélt, addig Mühlbeck Károly rajzokkal is megjelénítette a történetet.³⁷

A városligeti intézmény elkötelezett volt az iránt is, hogy a természettudományok érdekességeit, újdonságait, valamint az állatkert híreit a kert falain kívülre is eljuttassa, ezért saját tudományos-ismeretterjesztő lapot tartott fent.³⁸ A Székesfővárosi Állat- és Növénykert kiadásában 1914. július 1-jén látott napvilágot *A Természet* elnevezésű, kéthetenként, 12 oldal terjedelemben megjelenő természettudományos, de mégis könnyed stílusban íródott folyóirat. A lap eredetileg 1897. szeptember 1-jén jelent meg első ízben Lendl Adolf és Lakatos Károly szerkesztésében,³⁹ és 1906-ig működött. Így tulajdonképpen Lendl átadta *A Természetet* a fővárosnak. A lapot az állatkerti igazgató és Márkus Jenő, az állatkertért felelős ügyosztályt vezető tanács-

³⁴ Az állatkerti mesedélutánok. *Népszava*, 1918. szeptember 4.

³⁵ Az állatkerti mesedélutánok újra megindulnak. *Népszava*, 1919. június 20.

³⁶ A Tanácskormány gyermeknyaraltatása. 1919. július, Vörös Riport Film 18/7. bejátszás. <http://filmhiradokononline.hu/> (Letöltve: 2018. 03. 17.)

³⁷ A mesedélutánok. *A Természet*, 1919/7–8. 92.

³⁸ BFL IV.1407.b. XVI. 47445/1913 (BSZÁNK 53/1913).

³⁹ *A Természet*, 1897/1.

nek közreműködésével Raitsits Emil állatorvos szerkesztette.⁴⁰ A folyóiratban neves zoológusok és az állatkert vezető beosztású munkatársainak cikkei jelentek meg, de szívesen közöltek a természetéről szóló verseket is.

A szerkesztő, Raitsits Emil 1919. április elején értesült Lendl Adolftól „a lap elkommunizálásáról s hogy ezután dr. Horváth Károly fővárosi tanár lesz a lap szerkesztője”.⁴¹ Ugyanis az állatkert igazgatóját behívatta Antal Márk, a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezetője, és tájékoztatta, hogy számos természettudományos folyóiratot fognak megszüntetni, illetve saját szerkesztésbe, kiadásba átvenni. Lendl elmondása szerint ekkor ismertette Antallal, hogy a folyóirat már nem az ő tulajdona, hanem azt az állatkertnek ajándékozta korábban, és a főváros nyomdájában készül, valamint figyelmeztette, hogy a lap veszteséges. Szerkesztőnek Raitsits Emilt ajánlotta.⁴² A folyóirat április 15-én megjelent számában tájékoztatta olvasóit a változásokról.⁴³ A következő számot már a Természettudományi Múzeumok és Társulatok Direktóriuma szerkesztésében adták ki. Időközben Horváth Károly a Fővárosi Gazdasági Iskola vezetője lett, így helyette a lap szerkesztését Szabó-Patay József kapta meg.⁴⁴ A költségek ezek után már nem az állatkertet terheltek, hanem a népbiztosság hatáskörébe ment át azok ki-egyenlítése. Mivel az új kiadó nagyobb költségvetéssel rendelkezett, így a folyóirat nagyobb terjedelemben jelenhetett meg.⁴⁵ A *Természet* továbbra is elsősorban tudományos kiadvány maradt, de megjelentek benne, elsősorban Lendl Adolf tollából származó, a szocialista fejlődést bemutató, azt elemző természettudományos írások is. Raitsits Emil végül az 1920-as év

⁴⁰ A *Természet*, 1914/1.

⁴¹ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Raitsits Emil vallomása 1919. szeptember 3-án. 36.

⁴² Uo. Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 16-án. 37.

⁴³ *Mi újság az állatkertben?*, 1919/4. 1.

⁴⁴ A szerkesztőségnek és a kiadóhivatalnak továbbra is az Állatkert volt feltüntetve. A *Természet*, 1919/5–6. 72.

⁴⁵ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI.102330/1919). Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 2-án. 8.

első számában jelenthette be, hogy a már fél éve szünetelő lap szerkesztői székébe ismét visszatért.

Az állatkert a főváros intézménye volt, így a felettes hatóságok utasításait végre kellett hajtania az intézmény vezetőségének. Mivel a városligeti kert nem közellátással foglalkozó üzem volt, ezért április 7-én, a tanácsválasztások idején egész nap zárva maradt. Lendl igazgató úgy rendelkezett, hogy az irodában csak az ünnepnapokon szokásos felügyelet működjön, míg a kertben csak tisztasági, illetve rendtartási munkák legyenek, és azokat is lehetőleg korán reggel végezzék el, azután csak a legszükségesebb állatfelügyeleti teendőket lássák el a dolgozók. Emellett Lendl a következő bejegyzést hagyta április 5-én az intézmény hivatali naplójában a vezető beosztású munkatársai részére: „Kérem a felügyelőket és bizalmiakat, hogy az embereket és asszonyokat szavazáshoz küldjék.”⁴⁶ Az új rezsim egyházi ünnep politikája a tisztviselő kart is érintette, ugyanis mind nagypénteken, mind áldozócsütörtökön a hétköznapi hivatali órák szerinti munkarendben kellett dolgozniuk.⁴⁷

Ahogy a választások idején, úgy május elsején is zárva maradt az intézmény a látogatók előtt, pedig eredetileg szerepet szántak az állatkertnek a proletariátus ünnepén. A *Népszava* április 22-i száma még arról tudósított, hogy az ünnepség keretében a proletárok szórakoztatására „az Állatkertben az ifjúsági dalárdák és zenekarok hangversenyeznek” a nap folyamán.⁴⁸ A városligeti intézmény is szerette volna, hogy a kert „méltóképen beleillesszkedjék a vörös május pompás ünnepélyébe”, ezért az állatkert feldíszítésével készültek az eseményre.⁴⁹ Az intézmény környékén hangsúlyos dekoráció készült az ünnepségre, így a városligeti zoológiai és botanikus kert sem akart negatív módon kitűnni, sőt tartottak a díszítés elmaradása miatt esetlegesen bekövetkező rombolásoktól. Ezért a főkaput, a Nagysziklát, a Cukor Pavilont, a (dohány)tőzsde épüle-

⁴⁶ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. április 5-i bejegyzés.

⁴⁷ Nagypéntek 1919. április 18-ra esett, míg áldozócsütörtök 1919. május 29-re. BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. április 17-i és május 28-i bejegyzés.

⁴⁸ Május 1. *Népszava*, 1919. április 22.

⁴⁹ *Mi újság az állatkertben?*, 1919/4. 1.

tét, a Terráriumot és a Madárházat a „központból” kapott vörös anyagokkal vonták be.⁵⁰ Ráadásul elterjedt az a hír is, hogy két népbiztoshelyettes fog kilátogatni az állatkertbe a dekoráció megtekintésére, ellenőrzésére.⁵¹ Az épületek közül a Madárház díszítése sikerült a legjobban, amelyen az „Éljen a proletárdiktatúra!” felirattal ellátott tábla díszelgett.⁵² Még április 30-án is úgy készültek, hogy este fél 5-től fél 7-ig az Operaház zenészei fognak koncertet adni a közönségnek, a jegyárakat pedig a szokásos ünnepnap 60 fillérben állapították meg.⁵³ Május elsején azonban reggel fél 8-kor megjelent a Vörös Őrség egyik kirendeltsége, és központi utasításra hivatkozva megtiltotta a látogatók beengedését. Az ügyeletes vezető kétségbeesett telefonálgatása a karhatalmi parancsnokságokra nem vezetett eredményre, így az a döntés született, hogy a kapus örök kivételével a dolgozók szabadon kimehetnek a felvonulásra.⁵⁴

Az intézmény május elsején történt bezárásának konkrét okai nem állapíthatók meg egyértelműen a forrásokból. Az köztudott volt, hogy a városligeti kertben akár húsz-huszonötezer látogató is elfér,⁵⁵ így az állatkert látnivalói könnyen elvonhatták volna a „dolgozói tömegek” figyelmét a tanácshatalom propagandájának csúcseményétől, a május elsejei fővárosi ünnepségtől.⁵⁶ A Forradalmi Kormányzótanács LXXX. számú, 1919. április 30-án kelt rendelete avatta május elsejét ünnepnappá, amikor is „minden munka szünetel”.⁵⁷ Úgy tűnik, az állatkert vagy nem értesült a rendeletről, vagy nem tekintette

⁵⁰ BFL IV. 1428. Politikai iratok gyűjteménye (1973–1944). Polgármesteri elnöki iratok (továbbiakban: BFL IV. 1428 és az ügyszám). 125/1920. Jegyzőkönyv 1920. szeptember 1. Czerva Frigyes vallomása.

⁵¹ Az ellentmondó vallomásokból nem állapítható meg, hogy valóban megtörtént-e a népbiztoshelyettesek látogatása.

⁵² BFL IV.1428. 125/1920. Jegyzőkönyv 1920. május 28. Király Lajos vallomása.

⁵³ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. április 30-i bejegyzés.

⁵⁴ Uo. 1919. május 1-i bejegyzés.

⁵⁵ Bővítjük az Állatkertet. *Mi újság az állatkertben?*, 1919/4. 1.

⁵⁶ A május 1-jei fővárosi ünnepségekről a *Népszava* részletesen beszámolt. Lásd A magyar proletárság piros májusa. *Népszava*, 1919. május 3. 2–6.

⁵⁷ HALÁSZ Pál–KOVÁCS István–PESCHKA Vilmos: I. m. 89.

érintettnek magát ez ügyben, hiszen teljes létszámmal és zenei programmal készült a jeles napra.

A városligeti zoológiai és botanikus kertre a Tanácsköztársaság alatt az országos könyvtárügyben bekövetkező változások nem voltak hatással, pedig az intézmény számított a területén működő, a Fővárosi Könyvtár V. számú fiókkönyvtárának államosítására. Az állatkerti könyvtár ötlete 1913-ban Lendl Adolf kezdeményezésére tengerentúli példából indult ki.⁵⁸ A koncepció lényege az volt, hogy a könyvtár segítségével a látogatók többet tudjanak meg az intézményben bemutatott állatokról, mint a katalógusokból vagy a feliratokból. Az ötletet Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója is felkarolta, így hamarosan fiókkönyvtár létesült a városligeti zoológiai kertben.⁵⁹ A könyvkölcsönző szolgáltatást, amely csak az állatkert területére korlátozódott, 1913 nyarától vehették igénybe az éves bérlettel rendelkező látogatók. A városligeti kert vezetői azzal tették különlegessé az új szolgáltatást, hogy törpe szamarak, és „egy kisebbméretű csinos” kocsi segítségével mozgókönyvtárat alakítottak ki.⁶⁰ Szép idő esetén májustól szeptemberig, a kertben körbejáró csacsifogat kínálta olvasnivaló rendkívüli népszerűsége miatt.⁶¹

1919. március 29-én jelent meg a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete, amely kimondta a nevelési és oktatási intézmények államosítását, melyet közel egy hónappal később konkrét könyvtárügyi rendelet követett.⁶² Bár Budapest a könyvtárügy tekintetében az államosítás alól felmentést nyert, ennek ellenére a Fővárosi Könyvtár új nevet és felügyeletet kapott. Ennek értelmében az ekkori nevén Szabó Ervin Könyvtár ügyeit a Budapesti Központi Munkás- és Katonatanács Művelődési Osztálya intézte, irányítása pedig egy

⁵⁸ BFL IV.1407.b. XVI. 47445/1913 (BSZÁNK: 53/1913).

⁵⁹ BFL IV.1407.b. XVI. 53678/1913.

⁶⁰ BFL IV.1407.b. XVI. 66070/1913 (BSZÁNK: 71/1913).

⁶¹ A mozgó könyvtár. *Mi újság az állatkertben?*, 1914/2. 2.; *A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője* 1915, 1–2. szám. 15. függelék, 41.

⁶² A könyvtárügy kiemelt szerepet kapott a Tanácsköztársaság művelődéspolitikájában. PETRAK Katalin–MILEI György (szerk.): *A magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

könyvtárügyi politikai megbízott, Dienes László kezébe került, aki ekkor a Fővárosi Könyvtár vezetője volt. Nagyszabású terv készült arra, hogy az egykori Fővárosi Könyvtár a társadalomtudományok központi könyvtára legyen.⁶³ A tervekben az állatkerti könyvtár nem kapott szerepet, illetve figyelmet, de a városligeti intézményt vezető Lendl mindent megpróbált, hogy a könyvkölcsönző szolgáltatást fenntartsa a kertben.

Az első világháború előtt népszerű és prosperáló állatkerti könyvtárt is elértek a háborúval járó anyagi és személyi nehézségek, a forradalmak idejére pedig hanyatlásnak indult. Az intézmény vezetőinek hamarosan szembesülniük kellett a szolgáltatás fenntartásának nehézségeivel.⁶⁴ A könyvtár korábbi kezelője, Laky Imréné, irodai kötelezettségei és egészségügyi problémáiból fakadó távolléte miatt, nem tudta vállalni a könyvtár rendbetételét,⁶⁵ ezért Lendl igazgató március 27-én Auer Károly főtitkár bízta meg az állományba tartozó könyvek összegyűjtésével és rendezésével.⁶⁶ Az igazgató áprilisban már arra számított, hogy ahogyan az állatkert folyóiratát, úgy a könyvtárat is államosítják és átveszik tőlük, de azzal is tisztában volt, hogy ameddig ez nem történik meg, nekik kell üzemeltetniük. A melegebb, nyári idő közeledtével egyre gyakrabban sürgette Auert, hogy minél előbb ki tudjanak jönni a mozgókönyvtárral, azonban az ügy még májusra sem oldódott meg.⁶⁷ Magasabb szinten is felfigyeltek a problémára, ugyanis Lendl Adolf a könyvtári direktórium április 21-i ülésén szemrehányást kapott a fiókkönyvtár hanyatlása miatt, ezért az igazgató más megoldást keresett az egyre égetőbb könyvtári gondokra. Azt tervezte, hogy amikor Lakyné visszatér, három-négy hétre átveszi a könyvtárat és rendbe hozza.⁶⁸ Minden erőfeszítés ellenére a könyvtár megmentése nem járt sikerrel, így Lendl felüggesztése után kevéssel, még 1919-ben beszüntették a moz-

⁶³ KATSÁNYI Sándor: *A főváros könyvtárának története 1945-ig*. I. kötet. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2004. 208–213.

⁶⁴ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. március 18-i bejegyzés.

⁶⁵ Uo. 1919. május 22-i bejegyzés.

⁶⁶ Uo. 1919. március 27-i bejegyzés.

⁶⁷ Uo. 1919. március 30-i, április 10-i és április 11-i bejegyzés.

⁶⁸ Uo. 1919. május 22-i bejegyzés.

gökönyvtár működését, amely csak hat év múlva indult ismét útjára.⁶⁹

A Tanácsköztársaság alatt született olyan rendelet is, amely a városligeti intézmény egyik állandó problémájának megoldásával kecsegtetett. Az állatkert területén voltak szolgálati lakások, mind a tisztviselők, mind a munkások számára. Azonban korántsem épült annyi, hogy az igényeket kielégítse, így az esetlegesen felszabaduló helyekért elkeseredett harc folyt, és kényszerűségből az állatházakban lévő szobákat, kiszolgálóhelyiségeket is életvitelszerűen lakták.⁷⁰ A problémáról az igazgatóság is tudott, amit az állatkertért felelős ügyosztály vezetőjének is jeleztek. A városgazdasági ügyosztály igyekezett megoldást találni az alkalmazottak lakókörülményeinek javítására, ezért az új rezsim szociális politikájában meglátták a lehetőséget az intézményi lakásinség enyhítésére.

A Forradalmi Kormányzótanács XV/b. K. T. E. számú rendelete 1919. március 28-án jelent meg a lakásrekvirálásról, melyben előírták, hogy a Budapest területén lévő „üres vagy lakatlan helyiségeket” az újonnan alakított Központi Lakásbizottsághoz be kell jelenteni.⁷¹ Az ekkor népbiztosi megbízotti címet viselő ügyosztályvezetők már másnap a következő kérvényt nyújtották be a budapesti lakásbizottság vezetőinek: „A fővárosi állat és növénykertben szolgálatot teljesítő elvtársaink egy része természetbeni lakásjárandóságban részesül, de a mostani elhelyezésük oly rossz és tarthatatlan, amely emberhez nem is méltó. Ezen a helyzeten mindenképp segítenünk kell és erre a célra kérjük a lakásbizottságot vezető elvtársak segítségét. Tudomásunkra jutott, hogy a VII. ker. Hermina út 35/c. számú házban 12 szoba a 35/d. számú házban pedig 13 szoba részben bútorozva áll, amit eddigelé nyaraló céljára használtak. Amennyiben ezeket a helyiségeket meg tudjuk kapni, úgy az állat és növénykertben alkalmazott elvtársaink emberi el-

⁶⁹ KATSÁNYI Sándor: I. m. 256–257., 263.

⁷⁰ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1918. december 17-i, december 21-i, 1919. január 28-i és január 30-i bejegyzés.

⁷¹ A rendelet két nappal azután jelent meg, hogy a Forradalmi Kormányzótanács X. számú rendelete minden magyarországi lakóházat államosított. HALÁSZ Pál–KOVÁCS István–PESCHKA Vilmos: I. m. 138–141., 258–260.

helyezéséről módunkban lesz gondoskodni. Igen kérjük az elvtársakat, hogy ezt az ügyet igen sürgősen elintézni és ezeket a helyiségeket, amint most vannak a kért célra rendelkezésre bocsátani szíveskedjenek.”⁷² A sürgetés megtette hatását, ugyanis az állatkert igazgatója a kérvényezett huszonöt szoba birtokbavétele érdekében úgy rendelkezett, hogy az április 1-jén délelőtt 11 órakor tartandó lakásrekvirálási tárgyaláson az intézmény képviselve legyen.⁷³ Utasította a dolgozók megbízott embereit, hogy állítsák össze a listát azokról, akiket be akarnak költöztetni. Lendl is jelen akart lenni a tárgyaláson, de az aznapi zabbeszerzési kiszállásának elhúzódása esetére gondoskodott helyettesítéséről.⁷⁴ A Tanácsköztársaság radikális lakáspolitikája révén több mint százezer proletárlakót költöztettek be a gazdagok többszobás, tágas lakásaiba, így az állatkerti dolgozók javára indított kérelem nem számított kirívónak.⁷⁵ Az ügyosztály vezetői valóban tenni akartak a városligeti intézmény munkásainak jobb lakhatásáért, ugyanis nem akármilyen épületeket néztek ki számukra a Hermina úton. Az egyik kiszemelt szolgálati lakás a 35/d. szám alatt álló, Landauer Margit részére a századfordulón épített neobarokk épület volt.⁷⁶ A másik „nyaraló” a szomszédos sipeki Balás Béla Zala megyei főispán szecessziós luxusbútorai volt, melyet tizennégy évvel azelőtt Lechner Ödön és csapata tervezett.⁷⁷ Az épület közvetlen szomszédságban volt a Roheim-villával, ahol alig fél évvel azelőtt gyilkolták meg gróf Tisza István korábbi miniszterelnököt.⁷⁸ A Tanácsköztársaság bukásával az állatkertnek le kellett mondania arról, hogy dolgozóit a díszes és kényelmes Hermina úti villákban szállásolja el, ugyanis azok az eredeti tulajdonosok birtokában marad-

⁷² BFL IV.1407.b. XVI. 49891/1919.

⁷³ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. március 27-i bejegyzés.

⁷⁴ Uo. 1919. március 30-i bejegyzés.

⁷⁵ HAJDU Tibor: I. m. 395.

⁷⁶ BFL XV.17.d.329 Építési ügyosztályok tervtára 1873–2006 (továbbiakban: BFL XV.17.d.329 és a helyrajzi szám) 29770.

⁷⁷ SISA JÓZSEF (szerk.): *Lechner, az alkotó géniusza*. Iparművészeti Múzeum–MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2014. 29.; BFL XV.17.d.329 29771.

⁷⁸ BFL XV.17.d.329. 29772/1. A tulajdonos Roheim Sámuel fakereskedő volt, Tisza István csak bérelte az épületet.

tak.⁷⁹ Az intézmény alkalmazottainak pedig nyolc évet kellett várniuk, hogy a főváros pénzt szánjon az állatkert területén lévő munkáslakás-kapacitás bővítésére.⁸⁰

A proletárdiktatúra vezetői folytatták, amit a Károlyi-kormány elkezdett, igyekeztek jelentősen javítani a munkások és a közalkalmazottak életminőségét, munkakörülményeit, valamint fizetését.⁸¹ A jövedelememelő intézkedések a főváros alkalmazásában álló állatkerti beosztottakat is elérték, ráadásul a túlórapótlékokat is szabályosan ki lehetett fizetni. A vezetőség is üdvözölte a pozitív változásokat, és a munkások után a tisztviselők fizetésjavítását is szorgalmazták, amely szintén bekövetkezett.⁸²

Lendl Adolf felfüggesztése

A fővárosi közigazgatás apparátusának vezetői, előjárói, valamint hivatalfőnökei közül sokakat a Tanácsköztársaság első napjaiban lecseréltek, de nagy részük továbbra is a városigazgatás kötelékében maradt.⁸³ Ez történt Bódy Tivadarral, Budapest Székesfőváros polgármesterével is, aki 1919. augusztus első napjaiban foglalhatta el ismét hivatalát. Bódy ekkor megkezdte a főváros alkalmazottai között a rendcsinálást, tisztogatást. Budapesten is igazolóbizottságokat állítottak fel a forradalmak alatt kompromittálódott városatyák, fővárosi alkalmazottak, valamint a tanszemélyzet tevékenységének vizsgálata céljá-

⁷⁹ A telekkönyvi betéteken tulajdonjogi változás nem történt. BFL XV.35.d. Budapesti telekkönyvi betétek (1921–1972) 5338 és 5337-es telekkönyvi betétszám. – Arról nem maradt fenn forrás, hogy az állatkerti dolgozók ténylegesen be is költöztek volna a villákba 1919 augusztusa előtt.

⁸⁰ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1927.07.01./1066.

⁸¹ HAJDU Tibor: I. m. 388–391.

⁸² BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. április 5-i, április 7-i és május 16-i bejegyzés; IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 1-jén. 8.

⁸³ SIPOS András: A fővárosi törvényhatóság igazgatási apparátusa. In: LÖRINCZ Lajos (szerk.): *Összeállítás a budapesti közigazgatási önkormányzat múltjából*. Budapest, 1990. 75.

ból.⁸⁴ A vizsgálatok gyorsítása és eredményessége érdekében nyilvános felhívást intéztek az összes budapesti hivatal- és intézményvezetőhöz, hogy jelentést tegyenek alkalmazottjaikról a vizsgált témában.⁸⁵

A Székesfővárosi Állat- és Növénykert igazgatója, Lendl Adolf terjedelmes, augusztus 12-én kelt válaszlevelében tájékoztatta a polgármestert, hogy ő maga kapott „a proletárdiktatúra alatt két olyan megbízást, a mely talán vizsgálat tárgyát képezheti”.⁸⁶ Az egyik megbízás az állatkert saját gazdasági fióktelepének megtervezésére, a másik pedig a Természettudományi Múzeum létrehozására szólt. Az elsöre vonatkozóan az állatkert vezetője kifejtette, hogy több mint egy évtizede szorgalmazza az intézmény és egyben a főváros anyagi gondjait enyhítő gazdasági telep létrehozását. A fióktelep létesítését végül a Munkás- és Katonatanács hagyta jóvá, és egyben megbízta az ötletgazdát a megvalósítással, melyre ötmillió koronás keretösszeget szavazott meg. A Természettudományi Múzeum ügyében jelezte, hogy már harminc éve foglalkozik a témával országos szinten. A már korábban kidolgozott és publikált tervei megvalósulása szintén a proletárdiktatúra idejére esett. A Köznevelési Népbiztosság elhatározta a Magyar Nemzeti Múzeum három részre tagolását, mely során az önállóvá váló Természettudományi Múzeum külön épületet kapott volna. A létrehozással megbízott direktóriumi hatáskörrel felruházott múzeumi bizottság – melyben Lendl is közreműködött – 1919 márciusában kérte fel a Természettudományi Múzeum igazgatására. Az állatkerti igazgató elmondása szerint nem kívánta elvállalni a pozíciót, így kinevezése több hónapot késett. Úgy nyilatkozott, hogy végül július 2-án foglalta el az új igazgatói állását, és egymillió koronát adtak neki a tervek megvalósításának előkészítésére. Bár a két igazgatói állás miatti összeférhetetlenségét bejelentette, mégsem engedték, hogy állatkerti pozícióját elhagyja. Az állat-

⁸⁴ VARSÁNYI Erika: Bódy Tivadar. In: FEITL István (szerk.): *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 182–183.

⁸⁵ *Fővárosi Közlöny*, 1919. augusztus 15. 585–586.

⁸⁶ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86/1919).

kert igazgatója mindkét megbízásával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy azok a Tanácsköztársaságtól teljesen függetlenek voltak, és szolgálatát továbbra is felajánlja a városvezetés, valamint a tudomány részére. Zárásképpen még kifejtette, hogy azok a rosszindulatú állítások, amelyekben őt a bolsevizmus támogatásával vádolják, valótlanok.⁸⁷ A beküldött jelentést tíz nappal később egy úgynevezett pótjelentéssel kívánta kiegészíteni Lendl, amelyben szintén részletesen kifejtette, hogy kivel és milyen ügyekben érintkezett a proletárdiktatúra alatt, valamint hitet tett amellett, hogy a vizsgált 133 nap alatt mindig csak az állatkert és dolgozói érdekében cselekedett.⁸⁸

Az okfejtésével azonban elkésett, ugyanis Budapest Székesfőváros Tanácsa már az 1919. augusztus 16-i ülésén döntött állásának felfüggesztéséről és az ellene folyó vizsgálat megkezdéséről. Indokként a Természettudományi Múzeum igazgatói állásának elvállalását jelölték meg, és azt, hogy a proletárdiktatúrát írásaival is támogatta. Együttal rendelkeztek helyettesítéséről is, Hilbert Rezső aligazgató személyében.⁸⁹ Lendl néhány napon belül jelezte, hogy a felfüggesztés a fővárossal fennálló szerződése megsértését jelenti, így a döntés ellen fellebbezéssel él.⁹⁰ Az ellene folyó vizsgálat megindítását kimonodottan sürgette, hogy legalább az ellene felhozott konkrét vádat megismerhesse.⁹¹

A Lendl-ügy állatkerti vonatkozásai

A fegyelmi vizsgálat lefolytatásával Lendl Adolf hivatali felettesét, dr. Berczel Jenő tanácsnokot bízták meg, aki hamarosan megindította a tanúkihallgatásokat. Lendl Adolffal együtt húsz főt idéztek be vallomástételre, döntő többségében az állatkert tisztviselőit, de „külsősöket” is meghallgattak egy-egy kérdé-

⁸⁷ Uo. Lendl a rábízott pénzösszegeket maradéktalanul visszaszolgáltatta, anyagi haszna a megbízásokból nem származott.

⁸⁸ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86-4/1919).

⁸⁹ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 99806/1919).

⁹⁰ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102235/1919).

⁹¹ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86-5/1919).

ses témában. A vizsgálatot minden felmerülő vádpontra alaposan kiterjesztették, így sokakat három, de voltak, akiket négy alkalommal is beidézték.⁹² A behívottak közül három tanú, Wabrosch Károly, Pataki Tasziló⁹³ és Czerva Frigyes konkrét eseteket hozott fel példának, amelyekkel bizonyítottnak gondolták Lendl kommunista voltát. A felhozott ügyekkel kapcsolatban szinte minden tanút kikérdeztek, így az állatkert tisztviselőinek nemcsak Lendl viselkedésével kapcsolatos véleményét ismerhetjük meg, hanem azt is, hogy milyen tapasztalataik voltak a proletárdiktatúra hétköznapijaitól.

Minden egyes behívott tanútól megkérdezték, hogy mit tud elmondani Lendl Adolf Tanácsköztársaság alatti viselkedéséről, magatartását bolsevistának látták-e. A három vádlót leszámítva egyöntetűen kiálltak a beidéztettek mellett, hogy az állatkert igazgatója nem volt kommunista, az új rendszert sem tetteken, sem kijelentéseivel nem támogatta, viselkedése nem változott meg. Azt mindannyian tudták, hogy Lendl nyíltan a szociális fejlődés támogatója, és ebben a témában számos publikációja jelent meg az újságokban, valamint *A Természet* hasábjain. A felfüggesztett igazgató is tagadta, hogy bolsevista lenne, sőt jelezte, hogy egyes cikkeiben a kommunizmus és a kollektívizmus ellen írt. Hangsúlyozta, hogy ő mindig is a hazafias és keresztény felfogásból kiinduló demokratikus szociális fejlődés híve volt, és mindig ennek szellemében publikált a Tanácsköztársaság alatt és azt megelőzően is.⁹⁴ A tanúvallomások szerint Lendl szívesen beszélt politikáról, és többször ecsetelte a régi rendszer hibáit, valamint elismerte, hogy az új berendezkedés számos esetben jobban működött, jelentős eredményeket ért el a szociális haladás terén. Azonban többen hallottak olyan kijelentéseket tőle, hogy a proletárdiktatúra hibáit ki kell javítani, illetve a kommün ebben a formában Magyarországon nem fenntartható.

⁹² A tanúmeghallgatások három hullámban történtek 1919. augusztus 30-tól szeptember 16-ig, majd 1920. január 14-től 22-ig, végül pedig 1920. október 5-től 12-ig.

⁹³ Pataki Tasziló I. osztályú kezelőtiszt 1912 óta dolgozott az intézménynél. BFL IV.1420.m. Pataki Tasziló.

⁹⁴ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Lendl Adolf vallomása szeptember 1-től 3-ig. 1–16.

Munkatársait azzal vigasztalta, hogy az új rendszer hamarosan elveszti erőszakos jellegét, és enyhébb formát ölt.

A következő vádpontban az állt, hogy régebben az igazgató a személyzeti ügyeket az állatkert vezetőivel, tisztviselőivel beszélte meg, míg a proletárdiktatúra alatt kizárólag a munkásokkal, különösen Pengő Imre állatkerti kapussal tárgyalt sokat.⁹⁵ Lendl visszautasította a vádat, amit az érintett tisztviselők tanúvallomásai is cáfoltak. Ahogyan korábban is, az igazgató folyamatos kommunikációt tartott fent vezető beosztású tisztviselőivel, akikkel mindig megbeszélték a személyzeti kérdéseket is, amit az állatkert nyilvános szolgálati naplója is bizonyít. A napi szinten vezetett füzetben a körzetvezetők tájékoztatták az igazgatót a dolgozókat érintő témákról, ami alapján Lendl javaslatot tett a megoldásra, illetve intézkedett az ügyükben. Azt elismerte a felfüggesztett igazgató, hogy a bizalmiakkal is folyamatosan kapcsolatot tartott fent, de elmondása szerint Pengő Imrével csak a legszükségesebb, a munkásokat érintő dolgokról beszélt. Ráadásul a vallomásokból kiderült, hogy az említett bizalmi csak rövid ideig töltötte be ezt a pozíciót. A munkahelyi bizalmi emberek megjelenése nem a Tanácsköztársasággal függött össze, már korábban is fontos szerephez jutottak a városligeti intézmény életében. Külön bizalmi képviselte a tisztviselőket, az irodai alkalmazottakat, a munkásokat, a kertészeket, sőt a női dolgozók is választottak képviselőt maguk közül. A bizalmiak tudtával és bevonásával tárgyalták a dolgozók lakás- és illetményügyeit, valamint a munkaerő-felvételnél és -elbocsátásoknál is kikérték a véleményüket, beleegyezésüket.

Pengő Imre nevét nem véletlenül emlegették a Lendl ellen tanúskodók, ugyanis az egykori állatkerti kapust 1919. augusztus 24-én feltételezett bolsevista magatartása miatt letartóztatták. A feljelentés névtelenül érkezett az állatkert dolgozói közül, ami azt tartalmazta, hogy Pengő még a kommün bukása után is a tanácsrendszer mellett agitál. A nyomozás eredménye szerint, az állatkerti bizalminak választott kapus a tanácskormány ideje alatt, a sorozások alkalmával, azzal fenyegette

⁹⁵ Uo. Wabrosch Károly vallomása 1919. augusztus 30-án.

meg az intézmény személyzetét, hogy amennyiben nem vonulnak be önkéntesen, megvonhatják tőlük az élelmiszerjegyeket. Meghallgatása során Pengő Imre elismerte, hogy a sorozások elrendelése után gyűlést tartottak az állatkertben, ahol a vita során jóakaratból beszélte le munkatársait az ellenszegülésről. Elmondása szerint kezdetben a dolgozók nem óhajtottak a Vörös Hadsereghez csatlakozni, azonban később mégis maguktól megváltoztatták a véleményüket. Tagadta, hogy preszcionálta volna a személyzetet a döntés meghozatalában, illetve azt, hogy kommunista agitátor lenne. Pengő ártatlansága mellett felesége és lakókönyezete is kiállt, ráadásul mivel konkrét bűncselekmény elkövetésére nem találtak bizonyítékot a hatóságok, így szeptember 24-én szabadlábra helyezték.⁹⁶

A következő vádpont arra vonatkozott, hogy Lendl miatt távolították el Raitsits Emil szerkesztőt *A Természet* éléről.⁹⁷ A megkérdezett tanúk döntő többsége információ hiányában nem tudott nyilatkozni az ügyben. Lendl vallomásaiban kifejtette, hogy az újság államosítása felettes hatóságtól származott, és javaslata ellenére váltották le a szerkesztőt.⁹⁸ Maga a kárvallott szerkesztő sem utalt arra, hogy az igazgatót sejténé eltávolítása hátterében, annak ellenére sem, hogy bevallotta neheztelt Lendl Adolfra.⁹⁹

⁹⁶ BFL VII.18.d. Budapesti Királyi Ügyészség (1946-tól Budapesti Államügyészség) iratai 1907–1950. Büntetőpercek iratai 1907–1950. 1919 13-2559. A forrásokból nem derül ki, hogy harcolt-e valaki a Vörös Hadseregben az állatkert alkalmazottai közül. Az állatkertet telefonon keresték meg május 18-án a felettes hatóságok, hogy másnap küldjenek egy olyan személyt a XV. munkás ezredparancsnoksághoz, aki tisztában van az üzem pontos létszámával, de a megbeszélés eredményét nem jegyezték le. BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. május 24-i bejegyzés; 1919. április 15-én felülvizsgálták az állatkert lóállományát, és öt hátast soroztak be a hadseregbe, azonban a lovak is az intézménynél maradhattak. BFL IV.1407.b. XI.56704/1919.

⁹⁷ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Wabrosch Károly vallomása 1919. augusztus 30-án.

⁹⁸ Uo. Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 1-én. 8.; Uo. Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 16-án. 37.

⁹⁹ *A Természet* szerkesztője azt sérelmezte, hogy az államosítás bejelentését az olvasók felé Lendl mindkettőjük nevében tette, valamint az egyik kifogásolható könyv ismertetésekor az igazgató által használt írói álnév félreértésre adhatott volna okot Raitsits kárára. IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919).

Azzal is megvádolták a felfüggesztett állatkerti vezetőt, hogy azzal próbálta „kommunista mivoltát minél jobban kifejezésre” juttatni, hogy a főváros volt vezetőinek arcképeit a kommün kikiáltása után sietve eltávolította az irodájából,¹⁰⁰ sőt a vád szerint azok megsemmisítésére is utasítást adott.¹⁰¹ Lendl elmondása szerint az irodájában meglátogatták a városgazdasági osztály élére frissen kinevezett ügyosztályvezetők, és megjegyzést tettek az irodájában kifüggesztett képekre, aminek hatására leszedette azokat. Arra hivatkozott, hogy tudomása szerint az arckép-eltávolítások szintén minden városi hivatalban megtörténtek.¹⁰² A képek leszedését végrehajtó Hilbert az állítólagos megsemmisítési utasításra nem emlékezett, így a városvezetők arcképei épségben átvészelték a proletárdiktatúra napjait.¹⁰³ A tiszti ügyészség is megerősítette állásfoglalásában, hogy az arckép-eltávolítások kényszerítő hatásra rendszerint mindenhol megtörténtek, és kimondottan semleges állásfoglalásnak minősítették, hogy a portrék helyére Lendl egy, az állatkerti Madárházról készült képet rakatott fel.¹⁰⁴

A főváros népbiztosainak 1919. március 26-i rendelete nevezte meg azokat a személyeket, akiket az új vezetőség a tanácsi ügyosztályok, a kerületi eljáróságok, a tiszti ügyészség, valamint a főszámvevőség élére újonnan állított. Az állatkertért felelős XVI. városgazdasági ügyosztály élére Berczel Jenő helyett Rejtő Vilmos és Ambrus Ödön került.¹⁰⁵ Rejtő Vilmos I. osztályú kezelő tiszt, az idegenforgalmi hivatal helyettes vezetője, ekkor már tizenöt éves fővárosi hivatali tapasztalattal rendelkezett,¹⁰⁶ Ambrus Ödön pedig mint fizikai munkás kapta megbízatását.

Raitsits Emil vallomása 1919. szeptember 3-án. 25–26.; Uo. Raitsits Emil vallomása 1919. szeptember 11-én. 36.

¹⁰⁰ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Pataki Tasziló vallomása 1919. augusztus 30-án.

¹⁰¹ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Czerva Frigyes vallomása 1920. január 19-én.

¹⁰² BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 1-jén. 9.

¹⁰³ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Hilbert Rezső vallomása 1920. január 21-én.

¹⁰⁴ BFL IV.1410.a. 5158/1920. 303 és 585/1921. ü. sz. (1921.03.10.) 9.

¹⁰⁵ *Fővárosi Közlöny*, 1919. március 28. 366–367.

¹⁰⁶ BFL IV.1420.m. Rejtő Vilmos.

Az állatkert személyzete a Tanácsköztársaság 133 napja alatt egyetlenegy fővel bővült felülről érkező utasítás alapján, de ez is elég volt ahhoz, hogy az igazgató ellen egy újabb vádpont fogalmazódjon meg. Pataki Tasziló, Lendl egyik legfőbb vádlója a következőket állította: „Az igazgató a városgazdasági ügyosztály vezetőinek intézkedésére az állatkertben ismeretlen rendeltetéssel kirendelt megbízottat, Megele Bertalan szakszervezeti titkárt, nagy és érthetetlen előzékenységgel fogadta, részére az orvosi rendelőt alakíttatta át lakásul, azt villanyvilágításra és gázfűzésre berendezte, részére az igazgatói fogatot mindenkor rendelkezésre bocsátotta s általában oly előnyöket biztosított, amelyek azt semmi körülmények között meg nem illették. Tehát nemcsak tiltakozó szava nem volt Megele Bertalan kirendelése ellen, hanem még azt dédelgette.”¹⁰⁷ Az említett adóhivatali főtitket a Tanácsköztársaság kikiáltása után öt nappal nevezték ki a VIII. kerületi előljáróság élére, májusban pedig az állatkerthez helyezték át felügyelői munkakörbe,¹⁰⁸ a megkérdezett tanúk egybehangzó állítása szerint az igazgató megkérdezése nélkül. Mint utóbb kiderült, Megelét tulajdonképpen egészségügyi gyógykezelése miatt tették a városligeti intézményhez. Az újonnan kinevezett felügyelő este az állatkert szolgálaton kívüli orvosi rendelőjében aludt, hogy korán reggel a Széchenyi-fürdőbe tudjon menni. Számára fürdőbelépőről és bútorzatról Rejtő ügyosztályvezető gondoskodott. A tanúk szerint Lendl nem kivételezett vele, sőt fizetésemelése ellen is szót emelt. Mivel létszámon felüli volt, ráadásul súlyos beteg, így az igazgató csak ritkán tudott számára feladatokat adni, tevékenysége inkább külsős hivatali ügyek intézésére szorítkozott, amihez az állatkerti fogatot használhatta, akárcsak a többi tisztviselő.¹⁰⁹ Megele állítólagos állatkerti „luxuslakása”, amelyet a téli időnyben a korcsolyapályán történő esetleges balesetek ellátására

¹⁰⁷ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Pataki Tasziló vallomása 1919. augusztus 30-án.

¹⁰⁸ *Fővárosi Közlöny*, 1919. május 2. 451.; BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86-4/1919).

¹⁰⁹ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 2-án. 9–10.; BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. május 14-i, és május 22-i bejegyzés.

építettek,¹¹⁰ Király Lajos kertészeti felügyelő szerint igazából csak egy fabódé volt.¹¹¹

Azzal is megvádolták az igazgatót, hogy amikor országos szinten elrendelték az úgynevezett kékpénz beszolgáltatását, Lendl a fehérpénz értékállósága mellett érvelt, annak előnye-it méltatta.¹¹² A tanúvallomások szerint valóban tárgyalták a tisztviselők a kérdést, amikor is az intézmény vezetője az utóbbi fizetőeszköz mellett tette le a voksát, sőt volt, amikor még viccelődtek is a pénzek közötti irreális értékkülönbségen.¹¹³ Lendl védekezéséppen azt hozta fel, hogy ő csak a hivatalos közlemények tartalmát említette munkatársai előtt, amikor a bevonási rendeletet vitatták meg.¹¹⁴ Rövidesen, ahogyan az egész országban,¹¹⁵ az állatkertben sem akarták már a munkások és a beszállítók elfogadni a fehérpénzt. Az intézménynek nem volt választása, ugyanis mint községi üzem a hivatalos rendelkezéseket be kellett tartania, ráadásul a kékpénzkészlet is elfogyott addigra.¹¹⁶

Pataki Tasziló úgy értesült, hogy az igazgató két különböző embernek is reményét fejezte ki a nemzetközi politikai és a magyarországi hadi helyzet változására. Az antant gyengülését, valamint a románok és a csehek kiverését prognosztizálta, valamint „nagy szovjet Magyarország” bekövetkeztét jövendő-

¹¹⁰ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Bánó Dezső vallomása 1919. október 11-én.

¹¹¹ Uo. Király Lajos vallomása 1919. szeptember 11-én. 31–32.

¹¹² Uo. Pataki Tasziló vallomása 1919. augusztus 30-án.

¹¹³ Uo. Szeiff Károly vallomása 1919. szeptember 5-én. 19.; Uo. Fekete Sándorné vallomása 1919. szeptember 10-én. 31.; Uo. Bánó Dezső vallomása 1919. szeptember 11-én. 33.; BFL IV.1410.a. 5158/1920. Czerva Frigyes vallomása 1920. január 19-én.

¹¹⁴ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 2-án. 10.

¹¹⁵ HAJDU Tibor: I. m. 373–374.

¹¹⁶ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Lendl Adolf vallomása 1919. szeptember 16-án. 37–38.; A Károlyi-kormány alatt nyomtatott kékpénzt mint hivatalos fizetőeszközt a forradalmi kormányzótanács CXI. rendelete június hó 30-ával megszüntette, forgalomba hozatalát szigorúan büntette. *Fővárosi Közlöny*, 1919. július 4. 546.

te.¹¹⁷ Lendl és mindkét megnevezett személy elismerte, hogy beszéltek az aktuális hadi helyzetről, de mindannyian tagadták, hogy ilyen kijelentések hangoztak volna el beszélgetéseik során. Gyökér Imrével történt vitája során az igazgató az antant kifáradására hivatkozott, de a számtanácsos vallomása szerint nagy szovjet Magyarországról szó nem esett kettejük között.¹¹⁸ Zombori István, a Széchenyi fürdő igazgatója elmondta, hogy ő maga panaszkodott Lendlnek, hogy családjá megszállt területen tartózkodik, és kevés esélyt lát arra, hogy ezek az ország-részek visszakerülnek Magyarországhoz. Véleménye szerint az állatkerti igazgató vigasztalóan és hazafias szempontból fejezte ki reményét az ellenséges csapatok kiverésére és a területi integritás helyreállítására vonatkozóan.¹¹⁹

Czerva Frigyes, a Madárosztály felügyelője azt állította, hogy amikor a diktatúra kitörése után a fegyelem meglazult, a dolgozók nem engedelmeskedtek, nem voltak hajlandóak túlórázni, sőt lopások is előfordultak, amit jelentett Lendlnek, de ő nem tett semmit az ügyben.¹²⁰ Az igazgatót nem hallgatták meg ebben a kérdésben, de mivel értesült a tanú vádjairól, így külön levélben adta elő védekezését. Azt elismerte, hogy a kommün idején megváltozott erőviszonyok miatt valóban nem tudott érdemben segíteni a munkafegyelem romlásán, de hangsúlyozta, hogy nyugodt modorának köszönhetően nem fajult el az alkalmazottak ellenállása, ráadásul leginkább csak Czervának nem engedelmeskedtek, aki már korábban is helytelenül bánt a körzetéhez tartozó beosztottakkal. A lopásokról, betörésekről ő is tudott, jelentette is a Vörös Őrségnek, akik viszont nem nyomoztak az ügyekben, sőt jelezték, hogy ilyen csekélységekkel ne is keressék őket. Lendl kifejtette, hogy nem az igazgató dolga az osztályokhoz tartozó alkalmazottak felügyelete és az értékek

¹¹⁷ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Pataki Tasziló vallomása 1919. augusztus 30-án.

¹¹⁸ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Gyökér Imre vallomása 1920. október 12-én.

¹¹⁹ BFL IV.1410.a. 5158/1920. (XVI. 102330/1919). Zombory István vallomása 1919. szeptember 5-én. 24–25.

¹²⁰ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Czerva Frigyes vallomása 1920. január 19-én.

őriztetése, hanem éppen Czerva Frigyesnek kellene fokozottan figyelnie a rábizott körzetre.¹²¹

A Madárosztály felügyelője azzal is megvádolta az intézmény vezetőjét, hogy a Tanácsköztársaság alatt állandóan használta az elvtárs megszólítást szóban és írásban is.¹²² Lendl ezzel kapcsolatban is kifejtette nézőpontját: „Az »elvtárs« szó használata rendeletben elő volt írva. Kötelességszerűen mindenki használta és ennek ellenszegülni senki se mert volna. Az állatkertben egyébként nehezen szoktunk bele. Engem például »igazgató úr elvtárs«-nak neveztek általában. Aki nem használta az »elvtárs« szót, azt a munkások feljelentették volna.”¹²³ Az igazgató elmondását több forrás is megerősítette. Vielwenig Lajos törvényhatósági bizottsági tag azt vallotta, hogy Lendl panaszkodott neki, hogy nem tud hozzászokni az elvtárs megszólításhoz.¹²⁴ Az állatkert hivatalos naplójából is kiderül, hogy az új megszólításhoz nehezen alkalmazkodott az állatkerti vezető. 1919. április 10-én az említett szolgálati füzetben hívta fel a személyzet figyelmét, hogy az elvtárs megnevezést használják ezentúl az alkalmazottak a levelezésben is,¹²⁵ de az új megszólítási formát ő maga sem tartotta be mindig, csak májustól kopott ki fokozatosan az urazás a bejegyzések szövegéből.¹²⁶

Czerva Frigyes munkatársnőjétől úgy értesült, hogy Lendl a júniusban kivégzett ellenforradalmárokat nem sajnálta, helyettük inkább Kun Bélát és társait tekintette volna mártírnak hasonló esetben.¹²⁷ A tanúvallomásokból kiderült, hogy ez az információ Czervához három állatkerti női alkalmazotton keresztül jutott el. A június 24-i rövid életű „monitoros” vagy más néven „ludovikás” ellenforradalmi megmozdulás¹²⁸ után elterjedt a városban, hogy az Oktogonon felakasztják a résztvevő-

¹²¹ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Lendl Adolf megjegyzései „Az utólagosan kihallgatott tanúk utólagosan elolvasott vallomásaihoz...” (továbbiakban: Lendl megjegyzései és az oldalszám) 1920. január 30. 1.

¹²² BFL IV.1410.a. 5158/1920. Czerva Frigyes vallomása 1920. január 19-én.

¹²³ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Lendl megjegyzései 2.

¹²⁴ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Vielwenig Lajos vallomása 1920. január 17-én.

¹²⁵ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. április 10-i bejegyzés.

¹²⁶ BFL IV.1410.a. 5158/1920. 303 és 585/1921. ü. sz. (1921. március 10.) 10.

¹²⁷ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Czerva Frigyes vallomása 1920. január 19-én.

¹²⁸ HAJDU Tibor: I. m. 300–304.

ket. Lendl észrevette Laky Imréné kisírt szemeit, ezért beszédbe elegyedett vele, és elmondása szerint vigasztalni próbálta.¹²⁹ Az igazgató kifejtette, hogy nem hisz a híreknek, és egyébként sem egy eszméért harcoltak a megmozdulás résztvevői. Ő úgy hal-lotta, hogy a Rothschildok pénzelték az akciót, ugyanis féltették magyarországi vagyonukat és birtokaikat, így az ellenforradal-márok nem tekinthetők mártírnak.¹³⁰ Lakyné elmondta a be-szélgetés tartalmát Viertl Anna pénztárosnőnek, aki hozzágon-dolta, hogy ha az ellenforradalmárok nem mártírok, akkor az igazgató Kun Béláékat tekinti annak, és már ebben a formá-ban adta tovább a történetet Dobry Andrásnének, akire Czerva hivatkozott.¹³¹ A tiszti ügyészség megvizsgálva az esetet végül „szóbeszédnek” minősítette az ügyet.¹³²

A Lendl-ügy további sorsa

Budapest Székesfőváros Tiszti Ügyészsége kapta meg a felada-tot, hogy a tanúvallomások megvizsgálása és a bizonyítékok összegyűjtése után javaslatot tegyen arra, hogy amennyiben az igazgató szerződését felbontják, és perre kerülne sor, milyen esélye van a fővárosnak annak megnyerésére. Az ügyészség a felmerült vádak döntő többségét alaptalannak értékelte, illet-ve erősen bírói felfogás kérdésévé minősítette. A három terhelő tanú semlegességét is megkérdőjelezték, ugyanis mindannyi-an nyílt haragosai voltak Lendl Adolfnak.¹³³ Wabrosch Károly főszámtanácsos ráadásul vádjait csak hallomások alapján mondta el, ugyanis 1919-ben már nem dolgozott az állatkert-ben, mivel az igazgató egy állateladással kapcsolatos korrup-ciógyanús ügylete miatt korábban elhelyeztette az intézmény-

¹²⁹ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Lendl megjegyzései 3.

¹³⁰ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Laky Imréné vallomása 1920. január 22-én.

¹³¹ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Viertl Anna vallomása 1920. január 21-én.; BFL IV.1410.a. 5158/1920. Dobry Andrásné vallomása 1920. január 20-án.

¹³² BFL IV.1410.a. 5158/1920. 303 és 585/1921. ü. sz. (1921.03.10.) 9.

¹³³ Uo. 1–11.

tól.¹³⁴ Pataki Taszilóval az igazgató folyton vitázott, és többször is megfeddte intézményszerte ismert munkakerülése miatt. Pataki külön kérte, hogy inkább külső helyszínen végzett feladatokat kapjon,¹³⁵ amit, úgy látszik, az állatkerti vezető elleni intrikálásra is felhasznált.¹³⁶ Amikor a tulajdonképpen konkrét munkakör nélküli állatkerti felügyelő azonos mértékben kért fizetésemelést, mint a szakképzett tisztviselők, Lendl ezt megakadályozta, amiért az megharagudott felettesére.¹³⁷ Az igazgató állítása szerint Czerva felügyelő pedig azért haragudott rá, mert nem intézte el számára, hogy szolgálati lakást kapjon az állatkertben, illetve a felügyelő kérésére nem helyezte át más osztályra özv. Dobry Andrásnét, aki akadályozta a Madárosztály vezetőjét a munkáslányokkal való incselkedésben.¹³⁸ Czerva Frigyes is feljelentették a proletárdiktatúra bukása után, hogy túlzott buzgalommal díszítette a Madárházat a május elseji ünnepre készülve, de a tanúvallomások tisztázták a vádak alól.¹³⁹

A terhelő vallomást tevőkön kívül négyen nyilatkoztak semlegesen az igazgató kommün alatti magatartásáról, azonban a többi tizennégy behívott tanú egyértelműen kiállt Lendl mellett. Hozzájuk csatlakozott még az a huszonegy állatkerti alkalmazott, akik közös nyilatkozatban erősítették meg, hogy akár esküjükkel is alátámasztják az intézmény vezetőjének ártatlanságát.¹⁴⁰ A tiszti ügyészség minden szempontot figyelembe véve,

¹³⁴ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI.102330/1919). Wabrosch Károly vallomása 1919. augusztus 30-án; BFL IV.1420.m. Wabrosch Károly. – A hivatali viszályt Lendl soha nem tudta bizonyítani, 1922-ben pert is veszített Wabrosch Károllyal szemben rágalmazás miatt. BFL VII. 18.d. 1922 05/0380. 32–36.

¹³⁵ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. január 22-i bejegyzés.

¹³⁶ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Virág Béla vallomása 1919. szeptember 5-én. 23–24.

¹³⁷ BFL IV.1410.a. 5158/1920 (BSZÁNK 86-4/1919).; BFL IV.1410.a. 5158/1920 (XVI. 102330/1919). Bánó Dezső, Szeiff Károly, Auer Károly, Király Lajos és Zoltán Ernő vallomása 1919. szeptember 5-én. 16–22.

¹³⁸ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Lendl megjegyzései 1–3.

¹³⁹ A feljelentés egyértelműen Lendl támogatói köréből érkezett. BFL IV.1428. 125/1920.

¹⁴⁰ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Nyilatkozat (1920. április 16.)

a bizonyítékok alapos vizsgálata után¹⁴¹ 1921 márciusában úgy nyilatkozott, hogy nem egyértelmű, hogy kinek a javára dől el egy esetleges bírósági tárgyalás kimenetele.¹⁴²

Budapest Székesfőváros Tanácsa ennek ellenére mégis Lendl szerződésének felbontása mellett döntött júniusban, ami ellen az egykori igazgató fellebbezett, majd amikor azt jogi indokok alapján elutasították, magasabb jogi fórumhoz fordult.¹⁴³ Ezután többéves jogi huzavona kezdődött, amely során Lendl ellenfelei sikeresen elkerülték, hogy a bíróság döntsön a szerződésbontás jogszerűségének kérdésében.¹⁴⁴ Az időhúzó taktika azonban nem vezetett eredményre, és mivel a jogi vita nem zárult le, így az állatkert igazgatói székét sem lehetett betölteni. A kialakult patthelyzetben végül 1926-ban megegyezés született. A volt igazgató visszamenőleg megkapta elmaradt fizetését, és rendezték nyugdíjigényét is, cserébe viszont vissza kellett vonnia a sajtóban megjelent nyilatkozatait.¹⁴⁵

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a 133 napos vörös uralom alatt a városligeti intézmény a korábbi években megszokott módon üzemelt, a fennálló és az újonnan hozott törvények, rendeletek szerint a felettes hatóságok utasításai alapján működött. A Tanácsköztársaság alatt bekövetkezett változásokhoz gyorsan alkalmazkodott az intézmény vezetője, elfogadta az új erőviszonyokat, esetenként kihasználta az új lehetőségeket. A pro-

¹⁴¹ A tanúvallomások elemzésén túl, az állatkert szolgálati naplójában külön jelölték a kompromittáló, illetve a vádakkal ellenmondó mondatokat, sőt Lendl egyik publikációjának eredeti kefélenyomatát is megvizsgálták, ami bizonyította, hogy utólagos átirások történtek benne.

¹⁴² BFL IV.1410.a. 5158/1920. 303 és 585/1921. ü. sz. (1921.03.10.) 11.

¹⁴³ Lendl Adolf ügye. *Budapesti Hírlap*, 1921. június 18. 6.

¹⁴⁴ *Fővárosi Közlöny*, 1921. október 21. 1752–1753.

¹⁴⁵ Rendezik Lendl Adolf nyugdíjügyét. *Pesti Hírlap*, 1926. június 27. – Az egykori állatkerti igazgató hivatali feletteseit, Bódy Tivadar polgármestert, Berczel Jenő ügyosztályvezető tanácsnokot, valamint Wabrosch Károly volt állatkerti tisztet vádolta az ellene folyó bosszúhadjárattal. BFL VII. 18.d. 1922 05/0380.

letárdiktatúra kikiáltása után rövidesen az állatkertben is beszerezték a vörös zászlókat, elrendelték az „elvtárs” megszólítás használatát, valamint a hivatalos levelezésben is átvették az új rendszer nyelvezetét.¹⁴⁶ Az igazgató elmondása szerint nagyobb kilengések sem jobbra, sem balra nem történtek, az intézmény dolgozói közül a legtöbben kötelességtudóan tették a dolgukat.

Emellett azonban tetten érhetők az „uralomváltás” jelei az állatkerti munkások fegyelmen.¹⁴⁷ A büntetlenül maradt lopásokon, betöréseken kívül a munkaórák betartását is lazábban vették az alkalmazottak a kommün alatt, miközben a bizalmiak megkerülhetetlen szereplőkké váltak a személyzetet érintő döntésekben.¹⁴⁸ A tisztviselők, illetve az irodai alkalmazottak rendszeresen megbeszélték, megvitatták egymás között az aktuális politikai helyzetet. A tanúvallomások során felidézett beszélgetésekből kiérződik annak a bizonytalansága, hogy vajon a kommün tartós lesz-e, enyhébb formát ölt-e, illetve hogy meddig tart majd valójában. A változások tartósságában való bizonytalanság leginkább Lendl múzeumi kinevezése tárgyában tükröződik. Kollégái, akikkel megvitatta a kérdést, azt tanácsolták az intézményvezetőnek, hogy várjon a kinevezés elfogadásával, sőt volt, aki kijelentette, hogy egy magasabb pozíció elfogadását az adott körülmények között „labilis politikai” hintának tekinti.¹⁴⁹

A proletárdiktatúra alig több mint négy hónapja abból a szempontból hozott jelentős változást a városligeti intézmény életében, hogy ürügyet szolgáltatott tudós vezetőjének felfüggesztésére. Azonban a „Lendl-ügy” vizsgálata feltárja, hogy a kiváltó okok csak részben kötődnek a Tanácsköztársasághoz. Bár soha nem került bíróság elé az ügy, az igazgató kommün alatti magatartása elegendőnek bizonyult, hogy ellenségei félreállítsák Lendl Adolfot az állatkert éléről.

¹⁴⁶ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. március 27-i és március 30-i bejegyzés.

¹⁴⁷ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Lendl megjegyzései 1–2.

¹⁴⁸ BFL IV.1410.a. 5158/1920. Szolgálati Napló 1919. április 5-i, április 20-i és május 2-i bejegyzés.

¹⁴⁹ BFL IV.1410.a. 5158/1920. (XVI. 102330/1919). Raitsits Emil vallomása 1919. szeptember 5-én. 26.